

Warszawa 16.11.2023 r.

dr hab. Przemysław Sadura prof. Uniwersytetu Warszawskiego  
Katedra Socjologii Polityki,  
Wydział Socjologii  
Uniwersytetu Warszawskiego

### **Recenzja**

**rozprawy doktorskiej mgr Mgr. Agnieszki Stamm-Koreckiej**

#### *tytuł*

**Portret socjologiczny młodych mieszkańców aglomeracji poznańskiej o prawicowej  
autoidentyfikacji**

#### *podtytuł*

**Wymiar odświętny a życie codzienne**

**przygotowanej pod kierunkiem**

prof. dr hab. Rafałą Drozdowskiego

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

### **Wstęp**

Przedmiotem recenzowanej pracy jest zagadnienie prawicowej autoidentyfikacji wśród osób młodych, które zamieszkują aglomerację poznańską. Tytuł pracy osadza to zjawisko w kontekście podziału na wymiar odświętny i życie codzienne ale rama ta nie jest szczególnie istotna w treści rozprawy. Praca ma w dużej części charakter empiryczny. Powstała na bazie indywidualnych wywiadów pogłębionych przeprowadzonych w 2017 roku na próbie 29 respondentów. W pierwszej części recenzji skoncentruję się na rekonstrukcji zawartości dysertacji. W części drugiej dokonam jej oceny wskazując na silne i słabe strony pracy. W części końcowej dokonam podsumowania a w konkluzji ocenię pracę w kontekście ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 roku.

### **Rekonstrukcja zawartości rozprawy**

Praca została podzielona przez autorkę na cztery części. W części pierwszej Agnieszki Stamm-Koreckiej przedstawiła sposoby rozumienia i definiowania prawicy i lewicy jako konstruktów teoretycznych odnosząc je do polskiej sytuacji i sceny politycznej. Omówiłam, także wybrane zjawiska stanowiące w jej przekonaniu ważne tło nadające kontekst rozumieniu wyżej wspomnianych konstruktów. Były to m.in.: antypolityka, populizm, postpolityka oraz demokracja medialna. Analiza prowadzona w pierwszej części rozprawy objęła także zasadność używania współcześnie pojęć prawicy i lewicy. To doprowadziło autorkę do zdiagnozowania pewnych procesów opisujących jej zdaniem przemianę sfery publicznej w Polsce. Jednym z tych zjawisk jest narastające ujednocianie poglądów w wymiarze ekonomicznym, innym rosnące zróżnicowanie postaw politycznych w sferze społeczno-kulturowej. Autorka poświęciła sporo miejsca pamięci społecznej i możliwemu wpływowi na współczesne poglądy młodych stosunku do PRL. Podjęła także kwestie lokalnego kontekstu i możliwości jego wpływu na stosunek młodych do polityki.

W części drugiej podjęła autorka kwestie różnicujące postawy i doświadczenia osób młodych. Z jednej strony omawiany jest podział tej grupy na różne pokolenia w zależności od formacyjnych doświadczeń istotnych dla określonych kategorii społecznych, z drugiej strony duże znaczenie ma zróżnicowanie genderowe oraz wpływ płci na postawy i poglądy polityczne młodych. Wśród zjawisk omawianych w tej części rozprawy pojawiają się m.in.: ambiwalentność postaw politycznych oraz jej determinanty, przyczyny i przejawy polaryzacji politycznej wśród młodych Polek i Polaków. Ze względu na grupę wiekową ważną postawą omawianą w tej części pracy jest również antysystemowość i skłonność do popierania kandydatów i partii o charakterze wyraźnie antyestablishmentowym.

Część trzecia pracy w całości poświęcona jest prezentacji podejścia badawczego, w szczególności zaś użytych w pracy techniki i narzędzi badawczych oraz opisowi doboru próby badawczej. Autorka bardzo szczegółowo opisuje i uzasadnia oba scenariusze wywiadów, które określa mianem indywidualnych wywiadów pogłębionych. Opisuje sposób prowadzenia rekrutacji opisując w bardzo ciekawy sposób problemy związane z rekrutacją oraz sposoby radzenia sobie z nimi. Na koniec omawia zaś historię swoich badań i przygląda się etycznemu aspektowi realizowanych badań.

**W ostatniej, najważniejszej i najobszerniejszej części pracy doktorskiej, autorka przedstawiła wyniki badań własnych – opisała wartości respondentów, zrekonstruowała ich**

ówczesną ocenę bieżącej sytuacji politycznej, a także poddała pogłębionej analizie odpowiedzi na projekcyjne pytanie dotyczące państwa idealnego (gdzie – bardzo słusznie - skupia się przede wszystkim na uzasadnieniach rozmówców). W rozdziale tym podjęła także autorka tytułową kwestię relacji między codziennymi wyborami, a sferą opisywaną przez socjologów jako wartości odświeżne.

W tej części autorka pokusiła się także o zaproponowanie topologii postaw składających się na prawicową autoidentyfikację badanych oraz zaproponowała kategorie pomocnicze ułatwiające interpretowania narracji badanych („kotwice tożsamościowe” oraz „motywy przewodnie narracji”). W końcowych fragmentach czwartej części rozprawy autorka zbliżyła się do czegoś co w przypadku dysponowania wynikami badań ilościowych mogłoby być segmentacją badanych (podział badanej populacji na wyraźnie różniące się segmenty) oraz wykorzystwała wnioski z badań do zaproponowania prognozy dotyczącej możliwych wyników wyborów oraz zachowań wyborczych młodych.

### **Ocena pracy**

W ocenie pracy najpierw przedstawię mocne i słabe strony rozprawy, następnie ocenie jej poszczególne części oraz aspekty, a potem podsumuję tę część recenzji.

Dużym plusem rozprawy jest decyzja autorki aby skoncentrować się na grupie społecznej, która – także badawczo - interesowała ją już wcześniej. Chodzi o młodych mieszkańców Poznania o prawicowych poglądach. Dzięki dobrej znajomości tematu autorka nie poprzestaje na odkryciu najbardziej rzucających się w oczy ale zarazem powierzchownym charakterystyk i tworzy portret, który jest wielowymiarowy i wrażliwy na szczegóły. Jest to na przykład duże zróżnicowanie postaw w tej grupie wynikające m.in. z dużej liczby ugrupowań pozycjonujących się jako prawica, prezentujących wiele sprzecznych z sobą postulatów w tych samych wymiarach programowych. Niejednoznaczność terminu prawica w połączeniu z nowymi fenomenami takimi jak rosnąca polaryzacja, wzrost znaczenia populizmu oraz kontynuacja zjawisk obserwowanych już wcześniej takich jak pojawianie się sfer antypolityki lub postpolityki powodowało, że analiza stawała się coraz bardziej złożona.

Minusem jest to, że prezentowane w dysertacji badania przeprowadzane były wiele lat temu (początek 2017 r.). W socjologii polityki prawie 7 lat to cała epoka. Tym bardziej, że w międzyczasie mieliśmy pandemię, protesty kobiet, wojnę, inflację i cały szereg wydarzeń, które wywróciły do góry nogami wszystko co wiedzieliśmy o świecie. Wbrew więc nadzieję

autorki wyniki tych historycznych już badań w większym stopniu pozwalają odtworzyć świat sprzed „apokalipsy” niż pomagają zrozumieć dzisiejszą sytuację. Potwierdzeniem tej sytuacji są ostatnie rozdziały pracy będące niecelną prognozą dotyczącą zachowań młodych w wyborach parlamentarnych 2023 r.

Uważam za zaletę fakt iż autorka nie zdecydowała się pisać pracy w ramach jednego paradygmatu socjologicznego. Wyróżniła wprawdzie ujęcie różnic między wartościami codziennymi i odświętnymi Ossowskiego i Ziółkowskiego (moim zdaniem niepotrzebnie) ale nie zaważyło to na pracy, która zachowała swój empiryczny charakter, w którym rozdział teoretyczny służy przeglądowi przydatnych koncepcji, które stanowią istotny kontekst analizy zebranego materiału. Rozdział teoretyczny jest bardzo erudycyjny i zawiera obszerny przegląd klasycznej i aktualnej wartościowej literatury głównie z zakresu socjologii polityki oraz dziedzin pokrewnych. Poszczególne tematy podejmowane przez autorkę takie jak podział lewica-prawica, postpolityka, populizm są omówione rzetelnie w oparciu o dobry przegląd literatury. Jedne są omówione lepiej i bardziej szczegółowo (to np.: różne rozumienie lewicowości i prawicowości oraz ich determinanty w tym historyczne), inne bardziej powierzchowne ale ta część rozprawy broni się znakomicie. Jeśli coś obniża moją ocenę tej części pracy to są to albo momenty kiedy autorka staje się stronnicza albo te w których jej analiza nie jest zaktualizowana w oparciu o nowe dane dostępne w momencie tworzenia ostatniej wersji rozprawy.

Opis doświadczenia PRL i pierwszej fazy transformacji bazuje głównie na narracjach odchylonych w prawo z użyciem takich klisz jak „homo sovieticus” i zawiera nieprecyzyjne stwierdzenia jak to, że „to co lewicowe kojarzone bywa z czasami kiedy w Polsce panował ustrój totalitarny” (str. 46). Otóż w żadnej znanej mi i znaczącej typologii reżimów ustrój PRL nie bywa określany jako totalitarny, a jeśli już pojawiają się jakieś nawiązania do totalitaryzmu to dotyczą tylko krótkiego okresu na przełomie lat 40. i 50. Najczęściej ustrój ten bywa określany jako autorytarny. Nie jest dla mnie problemem, że socjolog ma wyraziste poglądy o ile je deklaruje na wstępie. W pracy w której badacz stara się w zgodzie ze starą tradycją pozostać „przezroczystym” takie *biases* pozostają niepotrzebnymi zgrzytami.

Opis sceny politycznej i sytuacji społecznej zawarty w pracy nie zawsze jest zaktualizowany do sytuacji z 2023 r. Np.: ugrupowanie Wiosna Biedronia jest opisywane jako ciągle istniejący podmiot polityczny (52-53) mimo, że od samorozwiązania tej formacji minęło już ponad 2,5 roku. Autorka w dużej mierze pisze o zwrocie prawicowym młodzieży (str 81-82 i dalej)

choć od 2021 r. dane CBOS pokazywały wyraźnie, że postawy młodych są wyraźnie bardziej lewicowe. Wiele tego typu przykładów wskazuje, że spore części pracy zostały napisane jeszcze przed pandemią i nie zostały porządnie zaktualizowane w momencie składania pracy.

Niektóre stwierdzenia są w nadmiernie symetryczne (agresja polityczna prowadząca do zamachów na zdrowie i życie jest polityków jest wbrew faktom przypisywana po równo obu stronom konfliktu politycznego w Polsce s. 55). PiS uważany przez większość międzynarodowych badaczy za jeden z przykładów prawicowego populizmu jest w pracy opisywane jako partia chadecka (sic!) powiązana ideologicznie z konserwatyzmem (s. 56). Takie stwierdzenia muszą wzbudzić rozbawienie każdego interesującej się polityką (no może poza osobami identyfikującymi się z konserwatyzmem u których może to raczej wzbudzić grozę).

Termin populizm pojawia się głównie przy opisie zachowania polityków PO lub Nowoczesnej (Ewy Kopacz, Ryszarda Petru str. 63). Oczywiście prawdą jest, że wszystkie partie starały się sięgać po elementy populistycznej retoryki niemniej nie oznacza to, że wszystkie stosują populizm jako podstawowe narzędzie mobilizacji politycznej.

Za wartościowy uważam także rozdział metodologiczny. Nie jest on wprawdzie, podobnie zresztą jak badanie będące podstawą pracy, jakiś szczególnie finezyjny czy metodologicznie wyrafinowany, jest jednak rzetelnym opisem zastosowanych narzędzi i uczciwym opisem problemów związanych z poszczególnymi fazami badania jak chociażby z rekrutacją. I w tym rozdziale znajdują się nieaktualne informacje czego zapowiedzią jest już pierwsze zdanie tej części książki „Obserwowany wśród młodych Polaków prawicowy zwrot jest tematem często podnoszonym w ostatnich latach w debacie publicznej” (s. 94).

Nie będę się zagłębiał w ocenę narzędzi badawczych oraz doboru próby, są to bowiem w przypadku badań jakościowych bardziej kwestie związane z indywidualnymi preferencjami badacza, jego gustu metodologicznego, temperamentu badawczego oraz umiejętności analizy danych. Każdy w innym momencie osiąga poziom saturacji metodologicznej, każdy może preferować dłuższe lub krótsze mniej lub bardziej ustrukturyzowane scenariusze. Osobiście zrobiłbym więcej krótszych i mniej ustrukturyzowanych wywiadów, ograniczyłbym liczbę podnoszonych kwestii za to bardziej pogłębiłbym poszczególne wątki (tak aby scenariusz rzeczywiście dorósł do określenia „indywidualnych wywiad pogłębiony” – jak zastosowaną

metodę określiła autorka rozprawy) ale jak mówię jest to kwestia moich upodobań badawczych, a nie jakaś metodologiczna prawidłowość.

Jeśli chodzi o najważniejszą i słusznie najobszerniejszą część pracy to znaczy część analizującą wyniki badań to uważam, że autorka pokazała w niej, że dysponuje dobrym warsztatem i zręcznie wykorzystuje zebrany materiał. Analiza jest równie wielowątkowa co scenariusz wywiadu ale jest rzetelna i odniesiona do założeń badawczych i kontekstu przedstawionego w części teoretycznej. Recenzent nie ma wrażenia aby treść była produkowana w celu wypełnienia stron. Poszczególne analizy mają sens i realizują plan badawczy. Cytaty są dobrze dobrane chociaż w mojej ocenie jest ich zbyt mało i bardziej służą zilustrowaniu pewnych wniosków wynikających z analizy danych niż są wykorzystane do głębokiej analizy i interpretacji w samym tekście rozprawy. Pewną wadą czy słabością pracy jest w moim poczuciu przyjmowanie postawy przezroczystej przez badaczkę (lepiej byłoby w moim poczuciu ujawnić swoje poglądy i rozważyć ich ewentualny wpływ na sposób prowadzenia wywiadów oraz interpretowania ich wyników. Autorka zauważa znaczenie czynnika genderowego dla przebiegu i wyników badań ale nie wykorzystuje tego później w analizie. Błędnie w moim przekonaniu zestawia ze sobą jako zbliżone dwie możliwe postawy badawcze: „wolną od wartościowania” Sztompki i bridging emaph walls Hochschild (str. 128) i ku mojemu rozczarowaniu wybiera tę pierwszą.

Bardzo szanuję to, że autorka zaryzykowała i zakończyła pracę próbą przewidzenia procesów jakie zdecydują o wynikach wyborów parlamentarnych 2023 r. Wszak analizy przemian postaw politycznych poszczególnych grup robimy nie tylko po to aby post factum zrozumieć zachodzące procesy ale często także po to aby choć w minimalnym stopniu starać się przewidzieć przyszłość. Jednocześnie uważam, że prognoza autorki okazał się nie trafiona z tych samych powodów, które osłabiały wartość jej analizy: tzn. trzymanie się zbyt starych danych pochodzących jeszcze sprzed pandemii i protestów po wyroku TK co było absolutnym trzęsieniem ziemi w postawach i strukturze wartości młodych Polaków, a zwłaszcza młodych Polek. To dlatego autorka przywiązała się do zdiagnozowanej uprzednio tendencji do trzymania się tego co skuteczne, stabilne, nieryzykowne, a nie doceniła potrzeby zmiany, rozczarowania rzeczywistością i gotowości do mobilizacji politycznej w interesującej ją grupie wiekowej.

## **Konkluzje**

Podsumowując, recenzowana praca, chociaż nie pozbawiona pewnych irytujących błędów i niedoskonałości jest pracą dobrze wymyśloną i napisaną, opartą na rzetelnie przeprowadzonych badaniach empirycznych. To ciekawy głos dotyczący przyczyn i przejawów prawicowego

zwrotu w postawach młodych. Jest pewną złośliwością losu, że w momencie domknięcia przez autorkę analizy, rzeczywistość społeczna zmieniła się o 180 stopni. Takie sytuacje zdarzały się jednak również dużo bardziej doświadczonym socjologom i socjolożkom (wystarczy wspomnieć, że opus magnum prof. Mirosławy Grabowskiej „Podział postkomunistyczny” zostało opublikowane w momencie kiedy podział postkomunistyczny został zastąpiony podziałem na Polskę solidarną i liberalną). Pracę oceniam jako dojrzałą i rzetelnie przygotowaną oraz spełniającą wszystkie warunki stawiane rozprawom doktorskim na stopień doktora nauk społecznych w zakresie socjologii określone w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym może być dyskusyjna. Wniosuję o to aby recenzowaną dysertację ocenić jako spełniającą wymogi i dopuścić do publicznej obrony pracy mgr. Agnieszki Stamm-Koreckiej.

Dr hab. Przemysław Sadura profesor Uniwersytetu Warszawskiego

